

Anuário Internacional de Comunicação Lusófona

2004

LUSOCOM

Federação Lusófona de Ciências da Comunicação

Entidades Associadas:

- ANGOCOM - Associação Angolana de Estudos de Comunicação
- AMESCOM - Associação Moçambicana de Estudos da Comunicação
- ASGIP - Asociación Galega de Investigadores en Comunicación
- INTERCOM - Sociedade Brasileira de Estudos Interdisciplinares da Comunicação
- SOPCOM - Associação Portuguesa de Ciências da Comunicação

Ficha catalográfica preparada pela Seção de Catalogação e Classificação da Biblioteca Central da UFV

A636
2004
Anuário internacional de comunicação lusófona 2004 /
Sociedade Brasileira de Estudos Interdisciplinares da
Comunicação ; Pinho, José Benedito [editor]. –
São Paulo : INTERCOM, 2004.
260p. : il.

Inclui bibliografia

1. Comunicação. 2. Países de língua portuguesa. I.
Pinho, José Benedito. II. Federação Lusófona de Ciências
da Comunicação (Portugal). III. Sociedade Brasileira de
Estudos Interdisciplinares da Comunicação.

CDD 19.ed. 302.2
CDD 20.ed. 302.2

Expediente - 01

Apresentação - 03

José Benedito Pinho (Universidade Federal de Viçosa, Brasil)

PARTE I - JORNALISMO DE REFERÊNCIA

Dos síntomas de revitalización das pequenas publicacións en Galicia na era da Internet e do xornalismo de referencia - 09

Xosé López García (Santiago de Compostela, Galizia)

A rendibilidade social e económica da información na prensa: fidelizar con agasallos ou recuperar o xornalismo de calidade - 26

Xosé Miguel Tüñez López (Santiago de Compostela, Galizia)

Futebol de Celebridades: o jornalismo de referência no Brasil e a cobertura das últimas Copas do Mundo - 43

José Carlos Marques (São Paulo, Brasil)

Fronte á Subversión de Valores no Xornalismo: Profesionalidade Versus Profesionalismo - 55

Luís Álvarez Pousa (Santiago de Compostela, Galizia)

PARTE II - LUSOFONIA E COMUNICAÇÃO

Considerações em torno da relação entre língua e pertença identitária no contexto lusófono - 69

Regina Helena Pires de Brito (São Paulo, Brasil) e Moisés de Lemos Martins (Braga, Portugal)

Outra Volta na Procura da Recendente Pantera?

O Acordo Normativo de 2003. Antecedentes e Perspectivas - 79

Henrique Monteagudo (Santiago de Compostela, Galizia)

A Imprensa Portuguesa em Goa, na Índia - 95

Eduardo Judas Barros (Londrina, Brasil)

Moçambique e Brasil: a TV e a Multiplicidade da Oferta - 107

Valério Cruz Brittos (São Leopoldo, Brasil) e João Miguel (Maputo, Moçambique)

PARTE III - JORNALISMO: MÍDIA E PRODUÇÃO

As Rotinas de Produção e suas Interferências nos Documentários e Reportagens Especiais Televisivos - 123

Wilma Peregrino de Moraes e Ana Carla de Lemos Bezerra (Recife, Brasil)

Outra Volta na Procura da Recendente Pantera? O Acordo Normativo de 2003. Antecedentes e Perspectivas

Henrique Monteagudo
(Universidade de Santiago de Compostela, Galiza)

No pasado mes de xullo, a Real Academia Galega aprobou unha proposta de reforma das *Normas Ortográficas e Morfolóxicas do Idioma Galego*. Esta decisión pode significar un punto de inflexión moi importante no proceso de estandarización do galego, na medida en que contribúa a pacificar a cuestión do galego normativo, toldada por polémicas que dificultan a súa aceptación social. O acordo significa unha ampliación significativa da base de consenso sobre a lingua escrita, o que é fundamental para calquera idioma, e máis aínda para un que se atopa nunha situación de clara desvantaxe coma o galego, que ten que competir en condicións de franca inferioridade con respecto ao castelán. Nas liñas que seguen, tentaremos explicar rapidamente o contexto das discusións sobre a norma do galego e o significado da reforma normativa que se acaba de aprobar.

1. Unha historia anormal

O galego non tivo un desenvolvemento histórico normal, pois a súa emerxencia como lingua de cultura escrita viuse tronzado pola intromisión do castelán, que o deixou durante séculos reducido a lingua popular falada (Monteagudo / Santamarina 1993, Monteagudo 1999). A súa reemerxencia como lingua escrita produciuse en condicións de extrema precariedade, baixo a constante presión da lingua do estado (o español), o que implicou que careceu de medios para constituír unha lingua escrita unificada e para difundir a aprendizaxe desta en sectores amplos da poboación. É certo que desde o século XIX foi callando unha tradición literaria e culta, primeiro na poesía, e despois (xa entrado o século XX) na prosa, pero a guerra civil (1936-39) e a conseguinte ditadura franquista (1939-1975) coutaron os tímidos avances. Durante ese proceso, non faltaron tentativas de institucionalización da lingua e elaboración de normas lingüísticas (Fernández Salgado / Monteagudo 1993, Monteagudo - ed.- 1995). Así, en 1906 fundouse unha Real Academia Galega que tiña como obxectivo principal redactar unha gramática, un dicionario e unhas normas ortográficas. Pero esta institución careceu de medios, tanto económicos como intelectuais para dar cabo a esas tarefas. (Débase ter en conta que o estudo científico do galego non comezou practicamente ata a década dos '60 do pasado século XX). Outras tentativas posteriores de avanzar por ese camiño, coma a emprendida en 1933 polo Seminario de Estudos Galegos (institución para-

universitaria fundada en 1923, e liquidada en 1936 polos falanxistas sublevados contra a República) non tiveron a oportunidade de consolidarse, por culpa precisamente da guerra e a subsecuente Ditadura (Seminario de Estudos Galegos 1933, 1936).

O galego comezou a recobrar o uso culto en plena Ditadura, alá na década dos cincuenta do século pasado, por obra de pequenos grupos de resistentes, que durante as décadas do sesenta e primeiros anos dos setenta, conseguíronse avances perceptibles. Avances propiciados por editoriais como *Galaxia*, que representaba unha certa continuidade coa tradición galeguista de preguerra, ou máis tarde *Edicións do Castro*, partidos políticos nacionalistas que comezan a artellarse clandestinamente na década dos sesenta (Partido Socialista Galego, Unión do Pobo Galego), asociacións culturais que abrollan pouco a pouco nas principais cidades e vilas galegas, xunto a pequenos núcleos de cristiáns e de intelectuais comprometidos que gozaban da complicidade dun mangado de xornalistas progresistas e dun tímido apoio da prensa máis ou menos liberal. Pero, no que atinxe á cuestión da escrita e da lingua padrón, as condicións históricas impostas polo réxime franquista atrancaban enormemente os progresos (Alonso Pintos 2002). Sen presenza do idioma nas escolas e nos medios de comunicación de masas nin disciplina académica, cada escritor, editor, gramático ou lexicógrafo escollía as variantes gráficas, morfosintácticas ou vocabulares que máis lle aquecía, e a lingua escrita vivía nun estado de profusa variabilidade, coa conseguinte confusión dos lectores e aprendices. Isto non significa que a escrita do galego fose un completo caos, nin que deixase de verificarse unha evolución paulatina cara a unha forma culta de lingua máis ou menos unificada. Pero a decantación do galego culto producíase moi lentamente, con notables trasacordos, desviacións e incluso desvaríos (Monteagudo 1995).

Nas últimas décadas do século XX, producíronse progresos a un ritmo cada vez máis acelerado. A mediados dos sesenta, comezou a ensinársese (facultativamente) o galego na Universidade, e isto deu azo á aparición dunha *Gramática elemental del gallego común* (Carballo Calero 1966), na que se ofrecían unhas mínimas directrices para o idioma culto, e coa que se alfabetizaron milleiros de adultos nos quince anos seguintes. En 1970, o propio estado franquista abre a posibilidade de aprendizaxe opcional do galego nas escolas e institutos. A Real Academia Galega vese urxida a promulgar unhas primeiras *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* (1970, 1971). Ao mesmo tempo, a Universidade de Santiago de Compostela comeza a impulsar a investigación e estudo científico da lingua, especialmente a través do Instituto da Lingua Galega (creado en 1971) e dota unha Cadeira de Lingüística e Literatura Galegas (1972). Nos anos seguintes aparecen os primeiros manuais de aprendizaxe do galego, e comezan a formarse mestres capacitados para o ensino da lingua.

De certo, debuxábanse diferenzas canto á orientación da lingua culta: simplificando, pódese falar dunha orientación máis cultista, propugnada polo eixe *Galaxia/Real Academia Galega* (Ricardo Carballo e Ramón Piñeiro representan ben esta liña), fronte a unha orientación

máis popularista, propugnada polo Instituto da Lingua Galega da Universidade. Pero as diferenzas eran de matiz, e existía un consenso cabal nun aspecto básico, que podemos resumir moi ben tomando unha cita de Carballo Calero: “Na actualidade hai un campo fundamental de acordo con respecto á cuestión da lingua escrita. Hoxe en día, é evidente para todos e escribir en galego non é o mesmo que escribir en galego-portugués (isto é, galego medieval), portugués ou castelán.” (1974, 38). Esta consciencia unánime (ou case) da lingüicidade do galego era compatible coa firme convicción de que existía unha familia lingüística galego-luso-brasileira, que era necesario manter e reforzar, estreitando canto posible os lazos de comunicación, e de que o galego culto debía aproveitar do luso-brasileiro para o seu arrequentamento e modernización.

Tal consenso básico comezou a rachar conforme avanzaba a década dos setenta. O principal arauto desa mudanza foi o coñecido filólogo lusitano Manuel Rodríguez Lapa, co seu artigo “A recuperação literária do galego” (1973), publicado primeiro na revista portuguesa *Colóquio/Letras*, e reproducido inmediatamente na galega *Grial*. A posición última de Lapa (dicimos *última* pois non era a que viña mantendo desde anos atrás) está formulada coa grande forza que lle outorgan a súa clareza e simplicidade: “Que fazer para converter [o galego] de novo em idioma literário? Insistir, como até aqui, em fazer provisão da enorme e desordenada riqueza que lhe oferecem os fálalos locais para o restauro da sua forma culta? Já vimos o que isso tem de inoperante e até mesmo de ridículo. Nada mais resta senão admitir, que sendo o português literário actual a forma que teria o galego se o não tivessem desviado do caminho próprio, este aceite uma língua que lhe é brindada em salva de prata” (1973, 286). Xa que logo, os esforzos por construír un galego culto autónomo foran un fracaso, e en realidade non tiñan ningunha posibilidade de suceso, a lingua de cultura galega estaba xa construída, e o único que hai que facer é aprendela e adoptala: esa lingua é o portugués.

A reacción inicial dos círculos galeguizantes foi de cordial, pero rotundo e case unánime, rexeitamento, tando da parte dos galeguistas máis veteranos (R. Piñeiro, A. Cunqueiro, R. Otero Pedrayo) coma dos neo-nacionalistas. Ramón Piñeiro, representando os primeiros, sostíña: “A min seméllame claro que hai unha primeira etapa común, a etapa medieval, a etapa do *galego-portugués*. Hai unha segunda etapa, a etapa moderna, en que esa lingua común se diferencia en dúas linguas irmás, o galego e máis o portugués. E hai unha terceira etapa que agora comeza, unha terceira etapa na que non son dúas senón tres as linguas que xurdiron do tronco común galego-portugués: o galego, o portugués e o brasileiro [...] Non é o portugués moderno o herdeiro literario único do galego-portugués orixinario, senón que hai tres herdeiros, tres continuadores.” (1973, 401). Como mostra da opinión dos segundos, resumamos unha cita a reacción dun dos principais ideolinguistas e líderes políticos do novo nacionalismo, Francisco Rodríguez: “A solución de R. Lapa de que escribamos en portugués, a esperanza de que non morrerá porque está viva a nosa

língua na súa filla universal, non soluciona os nosos problemas culturais como povo, como colectividade, nen pode consolar a ninguén que queira ver o seu idioma e cultura normalizados no seu contexto social” (Rodríguez 1991-3ª, a primeira edición desta obra é de 1976).

Endebén, a posición de Lapa atopou eco en círculos galeguistas máis novos, e, sobre todo, acabou por ter un valedor moi importante: R. Carballo Calero, quen nun primeiro momento saíra a defender a posición ‘clásica’ do galeguismo, pero que acabou por suscribir, aínda que con matices, a tese do filólogo portugués (Carvalho 1980). Comeza a agromar daquela o movemento que despois se denominaría ‘reintegracionismo’, que fixa como obxectivo a ‘reintegración’ (sobre todo, gráfica) do galego no portugués. Pero con isto xa entramos nunha fase distinta no problema, sobre a que nos debuzaremos no seguinte apartado.

2. A ‘questione della lingua’ en Galicia: unha cuestión moi disputada

A mediados da década dos sesenta, o asunto que máis preocupaba nos ambientes galeguistas non era o da norma/ escrita. Unha obra de Xesús Alonso Montero, *Informe - dramático - sobre la lengua gallega* (1973), puxo o dedo na chaga ao sinalar o alarmante proceso de deterioro do ‘nicho ecolóxico’ en que se viña sustentando a produción e reprodución da lingua galega. O mundo rural campesiño e mariñeiro, que ata daquela constituía o groso da poboación galega, e que viña sendo macizamente monolingüe no idioma do país estaba sendo suxeito dunha agresión devastadora, que estaba dando cabo da cultura tradicional á que a lingua galega se atopaba asociada: emigración masiva á Europa capitalista, introdución masiva dos modernos medios de comunicación e masas, escolarización universal nun sistema educativo exclusivamente en castelán e negador da realidade galega... Con maior ou menor acerto no seu diagnóstico e nas solucións propostas, o libro causou unha enorme conmoción, e deu azo unha viva polémica. Comezábbase a falar abertamente de ‘conflicto lingüístico’, para referirse ao combate político-cultural a vida ou morte que se abría arredor do futuro do galego.

Entrementres, o Ditador entregaba a súa alma ao diaño (1975), e encetaba a denominada ‘transición política’, que culminou coa aprobación da Constitución Española (1978), onde se deseñaba un modelo político descentralizado, sustentado no establecemento de Comunidades autónomas (cos seus parlamentos e gobernos propios), e se prevía o recoñecemento das ‘outras linguas españolas’ como cooficiais no ámbito das respectivas autonomías. Fillo da dita Constitución, aprobouse un Estatuto de Autonomía de Galicia (1980) en que efectivamente o galego aparece consagrado como ‘lingua propia’ de Galicia, e como tal cooficial do país, ao pé do castelán. Paralelamente, íanse tomando medidas que

implicaban a introdución do idioma no sistema educativo, o seu uso polas administracións públicas, e a súa promoción nos diversos ámbitos na vida social. Como culminación, no Parlamento Galego redáctase unha Lei de Normalización Lingüística de Galicia (1983), que sistematiza as liñas de política de promoción do galego, coa que compromete os poderes públicos de Galicia (Monteagudo / Bouzada, 2003).

O novo contexto sociolingüístico convertía en imperiosa a necesidade de fixación dunha norma lingüística, que permitise o ensino/aprendizaxe regular do idioma nos centros educativos, e que habilitase o idioma galego como lingua da administración e da vida pública. Cara a este obxectivo, elabóranse unhas *Bases prá unificación das Normas lingüísticas do galego* (Universidade de Santiago 1977), produto dunha serie de seminarios abertos, plurais e participativos en que interviñeron lingüistas, escritores, intelectuais e amadores de todas as tendencias. Estas *Bases* constitúen unha tentativa de síntese entre as dúas orientacións a que antes nos referimos como 'cultista' e 'populista', con achegas significativas dos sectores do nacente reintegracionismo. Endebén, contra o que cabería agardar, a partir daquel momento a cuestión da norma non só non se foi encarreirando, mais foi acedándose progresivamente: dunha banda, situábanse a maioría dos defensores dunha norma lingüística propia e autónoma para o galego, en liña co groso da súa tradición literaria contemporánea, doutra banda, tomaba forza unha corrente de integración no portugués, que rexeitaba a ortografía corrente como 'españolizante', e en consecuencia propugnaba un estándar lingüístico moito máis próximo ao lusitano.

Destarte, conforme pasaba o tempo, sucedíanse as propostas normativas (especialmente ortográficas e morfolóxicas) alternativas ao modelo oficial, unhas produto de individuos máis ou menos competentes pero sempre laboriosos (Montero Santalla 1979), outras de agrupacións político culturais (Asociación Socio-Pedagóxica Galega 1980), outras en fin de colectivos organizados expresamente na defensa do dito obxectivo (Associação Galega da Língua 1983). Canto o modelo oficial, tomou forma definitiva, na liña das *Bases prá unificación* antes amentadas, nunhas *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* (1982) elaboradas conxuntamente pola Real Academia Galega e o Instituto da Lingua Galega, e aprobadas oficialmente polo goberno galego. Debuxábanse así dúas correntes enfrontadas: o rexeneracionismo (denominación que se veu aplicando aos defensores dun modelo autónomo para o galego culto) e o reintegracionismo. Esas correntes plasmáronse nunha pluralidade de opcións, especialmente no campo reintegracionista, onde se consolidou o que podemos denominar 'terceira vía' (normas da A.S.P.G.), unha versión moderada e gradualista do reintegracionismo, que propugna unhas opcións ortográficas e morfolóxicas máis próximas ao galego 'oficial', aínda que se sitúa máis próxima ao reintegracionismo no plano teórico e no dos debates sociais.

As causas profundas da magnitude dos desacordos entre as distintas opcións e de que as disputas tomasen un cariz progresivamente máis crispado non son doadas de

esclarecer (Monteagudo 1990; Herrero Valeiro 1993). Naturalmente, existen as motivacións que expoñen os propios participantes nas discusións. Para os reintegracionistas, as *Normas* oficiais foron elaboradas por lingüistas incompetentes e institucións submisas aos poderes establecidos, constitúen a plasmación da opresión nacional de Galicia e da hexemonía dos partidos políticos españois, e teñen como obxectivo encuberto a dialectalización e castellanización do galego. Da parte rexeneracionista, arguméntase que as distintas alternativas reintegracionistas danlle as costas aos falares populares vivos, crean un abismo entre a lingua común e a variedade idiomática culta/escrita, implican o rexeitamento da tradición contemporánea do galego, e están baseadas en preconceitos acientíficos, deducindo erroneamente da noción (que ninguén discute) da comunidade histórica de orixe entre o galego, o portugués e o brasileiro, e esixencia dunha norma lingüística e ortográfica uniforme para todo o ámbito galego-luso-brasileiro. Se os reintegracionistas cifran o futuro do galego na súa integración nesta área internacional de comunicación, os rexeneracionistas consideran que o combate polo galego se xoga prioritariamente na propia Galicia, e sosteñen que o estreitamento de relacións con Portugal, o Brasil e os outros países lusófonos non depende tanto da unificación ortográfica coma da intensificación dos contactos políticos, económicos e culturais.

O esquemático argumentario que acabamos de ofrecer axuda a entender as diferenzas discursivas entre as correntes, pero é insuficiente para explicar satisfactoriamente o feito de que eses diferendos non se desen resolto en forma pacífica e dialogada, mais, pola contra, se disputasen con saña ás veces vitriólica. É que por de par dos factores 'lólicos' (ou científicos'), non se pode ignorar a importancia dos factores sociolóxicos que interviñeron decisivamente no asunto. Na nosa opinión, debemos de partir da constatación de que a maior parte dos/as participantes nos debates, desde unha ou outra posición, están xenuinamente preocupados pola situación e perspectivas futuras do idioma galego: neste sentido, todos/as (ou case todos/as) eles/as son, pois, 'galeguistas', que constitúen un grupo de elite intelectual e mobilizada. É certo que o modelo normativo oficial se atopa menos connotado politicamente, precisamente porque o seu carácter oficial o converte en máis neutro; pero constitúe un desatino descualificar os seus propugnadores como 'españolistas', non menor do que alcumar as normas oficiais como 'normas do P[artido] P[opular]', simplemente porque as aprobou un goberno desta cor política (por certo, continuaron a ser oficiais cando gobernaron en coaligación o Partido Socialista, os autonomistas e os nacionalistas). É simplemente estúpido ignorar as credenciais galeguistas do núcleo de lingüistas que deseñaron as normas oficiais.

Támén é certo que a 'terceira vía' é promovida por boa parte da dirixencia do Bloque Nacionalista Galego, a principal forza do nacionalismo galego, e que nos círculos de activismo nacionalista as preferencias se decantan (cando menos publicamente) polas opcións situadas naquela liña, ata o punto de que se fala das 'normas do B.N.G.' (Monteagudo / Núñez Seixas

2001). Pero unha cousa son os compromisos persoais dalgúns dirixentes e as predileccións das minorías activistas, e outra distinta as opcións e a práctica corrente das masas de militantes, simpatizantes e votantes, incluso nos ámbitos académicos e literarios. Neste segundo grupo impera o que podemos denominar 'sentido común' (son consciente de que o argumento pode ser antipático, pero non por iso é menos real), e isto é o que explica que a maioría das editoras, dos autores/as, dos profesores e profesoras, das publicacións e dos/as utentes correntes do galego culto/escrito e mesmo a máis importante revista periódica do ámbito nacionalista (o semanario *A Nosa Terra*) teña adoptado por empregar as normas 'oficiais'.

Por último, non se pode negar que nas ringleiras do nacionalismo máis fortemente ideoloxizado, especialmente nos círculos do activismo independentista, teñen grande predicamento as opcións reintegracionistas radicais. Pero tamén aquí é obrigado introducir matices: por unha banda, non raramente reintegracionismo rima con integrista (isto é, nacionalismo reaccionario e xenófobo), por outra banda, sectores significativos do independentismo son manifestamente rexeneracionistas. E, en definitiva, o independentismo é unha corrente política de feble implantación social.

3. O contexto socio-político do debate normativo

Ora, se á derradeira a xeneralidade dos propugnadores das distintas correntes son, con todos os matices que acabamos de expor, galeguistas ¿por que ese grupo de elite se atopa fragmentado en fraccións lingüísticas tan inconciliabes? A resposta a esta pregunta obrigaríanos a emprender unha arriscada e longa exploración polos complexos labirintos polos que transcorreu a política (e con ela, a cultura) galega nos últimos decenios, que imos explorar tentativamente. É certo que a cuestión ten unha vertente política, pero non é menos certo que os intereses en xogo non adoitan ser puramente políticos. En realidade, pola primeira vez, a cuestión da norma en Galicia ten unha compoñente importante relacionada con posicións de poder; pero non só (e se cadra non principalmente) co poder político, mais cunha serie de posicións de poder social, e moi particularmente, con instancias de poder académico e, nun senso máis amplo, cultural ou simbólico. As loitas pola conquista desas instancias de poder realizáronse en momentos de grande confusión política e cultural, pois a vella elite galeguista, que mantivera aceso o facho do idioma contra a Ditadura, estaba sendo duramente contestada no seu propio campo por unha nova xeración emerxente, forxada nas loitas obreiras e universitarias dos anos sesenta e setenta, unha nova elite fortemente influenciada por un certo marxismo, e con posicións notablemente máis radicais, quer no terreo das loitas sociais quer no das reivindicacións nacionais (González Beramendi / Núñez Seixas 1995).

A vella elite galeguista difuminou o seu perfil participando dun xeito decidido, pero non exento de contradicións, na leximitación dunhas institucións autonómicas que

estiveron hexemonizadas politicamente por partidos de ámbito estatal, e en particular pola conservadora Alianza Popular (hoxe Partido Popular). A fracción nacionalista emerxente viviu os primeiros anos da democracia mergullada nunha profunda desorientación e acabou por experimentar un proceso de implosión, no que influíu decisivamente o fracaso electoral nos primeiros comicios democráticos (1977 a 1982) dos partidos ou plataformas políticas que creara (nomeadamente o Partido Socialista Galego e o Bloque Nacional-Popular Galego). Como consecuencia, producíronse unha serie sucesiva de escisións a dereita e esquerda e acentuouse unha deriva sectaria que afectou de xeito especialmente grave á corrente maioritaria do nacionalismo (a nucleada arredor do B.N.-P.G., plataforma da Unión do Pobo Galego), a cal entrou nunha dinámica de marxinalización política que a colocou á mesma beira do precipicio. Isto está na base da permanente tentación de patrimonialización partidista da defensa do idioma, e a inflexible (e case suicida) oposición ao proceso autonómico galego (o Estatuto de Autonomía foi aprobado a finais de 1981) ou á Lei de Normalización Lingüística (1983).

O núcleo 'duro' desta corrente (U.P.G.), con forte presenza no ámbito cultural e especialmente no mundo do ensino e con innegable tradición e peso entre a militancia lingüística, mantivo unha posición moi belixerante no terreo normativo, ata o punto de elaborar unha proposta propia, a da A.S.P.G. (a matriz do que antes denominamos 'terceira vía'). No devandito contexto, as diferenzas ortográficas, por mínimas que fosen, experimentaron unha forte ideoloxización, ata adquiriren categoría totémica. A adhesión a unha ou outra directriz normativa (especialmente ortográfica) pasou a converterse nunha cuestión de identidade grupal (non só ou non estritamente política), o cal dificultou extraordinariamente unha abordaxe obxectiva da cuestión. Inversamente, a partir de 1983-86, conforme o campo político do nacionalismo se foi rearticulando, acumulando forzas e abrindo paso na sociedade (e por tanto obtendo mellores resultados electorais), as posicións con respecto á normativa fóronse destensionando, pois non por azar unha parte importante da militancia e da base electoral do nacionalismo asume con graos diversos de convicción as *Normas* oficiais, e un sector importante da dirixencia nacionalista considera que é preferible deixar de banda esta cuestión tan divisiva, ou en todo caso tratala en termos menos crispados.

O reintegracionismo propiamente dito nutriu as súas ringleiras máis ben de grupos de elite académicos, en especial da Universidade, que inseriron a polémica normativa nas tirapuxas por conquistar as novas posicións que abría a xeneralización do ensino en lingua galega, particularmente no ensino medio e superior. Obviamente, non só estaba en xogo o control de notables espazos de control académico, mais tamén posicións de prestixio cultural e simbólico, que teñen unha importancia capital nos medios intelectuais. Ora, do mesmo xeito que a disputa da fracción neo-nacionalista emerxente coa vella elite galeguista se traduciu en disensións normativas, que se foron acedando segundo aquela perdía terreo

na área política, segundo a corrente reintegracionista perdía a batalla polo control do ámbito académico e editorial, as súas posicións progresivamente máis radicais no plano lingüístico foron atraendo cara a si grupos de mozos descontentos coa nova política, máis posibilista, dos partidos nacionalistas clásicos (en especial, o re-fundado e remozado Bloque Nacionalista Galego), o que desembocou na creación de novas organizacións independentistas. Como resultado, a base socio-política do reintegracionismo está constituída basicamente por un sector da 'academia' que buscou o seu espazo fundamentalmente na área de Filoloxía Portuguesa da Universidade de Santiago, e por novos militantes independentistas, aqueles ansiosos de ocupar un papel rector na lingua e cultura do país e estes descontentos (en boa parte con razón) cos pobres resultados para o idioma galego da política lingüística do goberno autónomo, coa que identifican (erroneamente) unha opción normativa concreta.

4. O acordo normativo de 2003

Temo que a estas alturas o lector destas liñas se atope perdido no intrincado sarillo que tentamos perseguir nos parágrafos anteriores, e comece a preguntarse acerca das posibilidades de saír del. Pois aínda que pareza paradoxal, actualmente o debate normativo está en pleno proceso de desdramatización, pois entre os distintos sectores preocupados polo problemático futuro do idioma galego está a callar a convicción de que as polémicas normativas, tal e como se produciron, xogaron un papel realmente pernicioso cara a sumar as forzas dos núcleos máis conscientes e cara a conseguir a adhesión de amplos sectores sociais ao proceso de normalización social do idioma. Ao isto contribuíu, sen dúbida, a evolución da cultura política nacionalista, mais tamén a sensación que produciu nos medios galeguistas a publicación dos datos do Mapa Sociolingüístico de Galicia (Fernández Rodríguez / Rodríguez Neira 1994, 1995), que mostraban unha alarmante aceleración do proceso de substitución lingüística: as cifras mostraban claramente a tendencia á caída da transmisión familiar e do uso do idioma galego de xeración en xeración. De confirmarse esta tendencia, en poucas décadas o galego pasaría de ser a lingua inicial e usual maioritaria da poboación galega a trocarse en lingua minoritaria; aprezada e coñecida pola xeneralidade da poboación (por mor da súa introdución no sistema educativo), pero cada vez menos falada cos fillos e menos usada nas relacións cotiás.

Non por acaso, en 2001 deuse a coñecer que o galego aparecía na lista de linguas en perigo do munso, segundo o informe de Linguapax-UNESCO. Como reacción, o goberno autónomo de Galicia anunciou que poría en marcha un Plano Xeral de Normalización Lingüística, longamente demandado polos especialistas, os colectivos e os movementos cidadáns a prol do galego. De novo, a cuestión da normalización social do idioma volvía ao primeiro plano, e moitos participantes activos ou pasivos nas polémicas normativas

concluían, por fin, que o urxente non era dirimir diferenzas ortográficas, mais reunir forzas en defensa do galego. No ano 2000 desenvolveuse un debate público na prensa diaria e noutros foros, que significou un cambio notable de perspectiva sobre o asunto. Como consecuencia, abriuse un proceso de diálogo que culminou nunha proposta de reforma consensuada da normativa oficial que pode significar, como dicíamos ao comezo, un punto de inflexión histórico. Exporei brevemente as claves que permitiron emprender e levar a termo este proceso de diálogo:

1.- Participación plural no proceso e recoñecemento dos participantes na discusión como auténticos interlocutores, merecentes como tales de creto e de atención. As vellas descalificacións políticas ou científicas foron abandonadas, recoñecéndose a lexitimidade en principio de tódalas propostas. A iniciativa partiu da Asociación Socio-Pedagóxica Galega e os Departamentos (ou seccións) de Filoloxía Galega das Universidades da Coruña, Santiago e Vigo e mailo Instituto da Lingua Galega, representando os primeiros (A.S.-P.G. e Universidade da Coruña) posicións máis ou menos próximas á corrente reintegracionista e os últimos (Universidades de Santiago e Vigo e Instituto da Lingua Galega) á rexeneracionista. Isto dotaba o acordo de respectabilidade para ambas as correntes, e dunha lexitimación científica. Por parte, o apoio da A.S.-P.G. e de importantes plataformas cívicas na órbita do nacionalismo político (Mesa pola Normalización Lingüística), lle garantían ao acordo un amplo respaldo socio-político.

2.- Aceptación da necesidade de vixencia dunha norma única (aínda que flexible nalgúns puntos) en ámbitos clave de uso e difusión do idioma, en particular o ensino. Esa norma ten que rexerse polo principio da estabilidade dinámica, o cal implica que a aceptación do acordo normativo comporta o seu non cuestionamento para un período de tempo razoablemente longo, sen desbotar modificacións de pormenor nin unha revisión máis ampla no longo prazo.

3.- Abandono das discusións de principios a favor dunha abordaxe máis práctica. O importante non é seguir debatendo se o galego é unha lingua de seu, distinta ao portugués, ou se galego e portugués son a mesma lingua; esta é unha cuestión científica que debe discutirse no ámbito especializado. Tanto unha como outra posición son compatibles coa aceptación, sequera provisoria, dunha norma propia para o galego escrito.

4.- Admisión de que a base de partida para a discusión son as *Normas* oficiais, e de que a proposta de reforma debía afectar o menos posible ás convencións propiamente ortográficas, que son pouco relevantes para o lingüística pero extremadamente importantes para o usuario corrente.

5.- Aceptación de que a autoridade en materia lingüística reside na Real Academia Galega, que responde dela perante o Parlamento Galego. A aceptación deste principio, que tendo en conta a historia da propia Academia pode resultar sorprendente, veu facilitado polo proceso de renovación da propia institución, que duns anos a esta parte acolleu un

grupo bastante nutrido de lingüistas procedentes da Universidade e unha cohorte de escritores galegos relativamente plural e representativa. Por parte, a Academia está abrindo por diversas vías a colaboración cos especialistas en lingua e literatura galegas das Universidades e doutros ámbitos. Por outras palabras, a Academia gañou autoridade, tanto científica como carismática.

Finalmente, chegouse a un acordo a mediados do ano 2001, que en primeira instancia foi rexeitado pola Real Academia Galega, pero máis por razóns de procedemento e oportunidade que por discrepancias insalvables de fondo. De feito, en 2002 a propia Academia retomou o proceso, e, a proposta, lixeiramente revisada, acaba de ser aprobada en xullo de 2003.

A reforma introduce máis unha mudanza de énfase na orientación da normativa oficial vixente desde 1982 (preferencia por *ao* e o sufixo *-aría* no canto de *ó* e *-ería*) que novidades substanciais (algúns finais de palabra en *-zol-za*, ou formas como *vogal e estudar*), o que significa que vai custar un esforzo mínimo de adaptación para os galego-utentes. Sen dúbida, os aspectos revisados implican un achegamento ao portugués, pero as propostas aprobadas están escrupulosamente xustificadas desde o galego e para o galego. Por parte, o paso avanzado é totalmente coherente coa liña seguida na época contemporánea: estearse no portugués non como un obxectivo que se esgota en si mesmo, nin moito menos co horizonte de disolver nel o noso idioma; mais na procura dunha modernización autenticadora deste e ao tempo da afirmación fronte ao castelán fagocitante. Os luso-escépticos deben saber que en moitos casos achegámonos ao portugués é unha forma de afondarmos no galego, do cal non se deduce, como coidan os luso-entusiastas, que todo o portugués é galego.

A reforma aprobada responde á existencia de *estabilidade flexible* dos idiomas escritos, e que corresponde ao estado de *equilibrio dinámico* característico das linguas vivas. Unha ruptura brusca coa norma vixente resultaría profundamente desestabilizadora e sementaría o caos entre os usuarios –cosa que parecen non entender os reintegracionistas radicais. Pola contra, a rixidez inmovilista que non atendese á evolución do uso real conduciría á obsolescencia da norma –asunto no que deberan matinar os que se opuxeron á reforma. Isto último é especialmente certo no caso dun idioma que está a vivir un proceso tan fluído coma o galego, no que é de balde pretender que as decisións que imos tomando sobre a marcha (ás veces coa urxencia que impón a presión das circunstancias) teñan carácter definitivo e inapelable. Cando a comunidade galegófona puiden contemplar con tranquilidade o seu porvir (hogano só é un soño), poderá decidir tamén con maior liberdade a orientación do seu idioma culto, e se cadra revisará moitas das decisións que estamos adoptando. Sexa como for, a norma reformada debe ter unha vixencia longa, a risco de desorientarmos a galegofonía.

Co devandito damos por respondidas as reaccións escépticas ou discrepantes que

saíron á tona dunha e outra banda.. Algúns interpretaron o acordo como unha concesión discutible a sectores que ‘inventaran’ o problema normativo. Pero quen escribe decote en galego, e máis quen ten que ensinalo, sabe ben que ese problema era un incordio efectivo, e que, sinxelamente, non podía ser ignorado. Da outra banda, unha serie de colectivos reintegracionistas mostraron a súa insatisfacción por non teren sido convidados ao diálogo previo e polo limitado alcance da reforma. Pero eles propios teñen manifestado que non están dispostos a renunciar á lusografía en aras a un acordo consensuado, de xeito que cercean á partida a hipótese do diálogo. Outra cousa é manter unha convivencia pacífica e mesmo cordial con castelanizantes e con lusitanizantes, na medida en que non se mostren belixerantes contra o galego (o galego-galego, quero dicir).

Aprobada a reforma pola Academia, son os axentes políticos e sociais os que deben facer efectiva a súa aplicación. Ata agora, conséntase unha acollida francamente positiva por parte dos sectores máis representativos, desde a Xunta de Galicia (por boca do Director Xeral de Política Lingüística) e o Consello da Cultura Galega, ata entidades como as Asociacións de Editores e de Escritores en Lingua Galega. Ao goberno galego correspóndelle un papel fundamental na implementación da reforma, comezando polas publicacións institucionais (como o Diario Oficial de Galicia), seguindo pola Radio Galega e a TVG, e continuando polo ámbito máis importante, que é o educativo. A Xunta debe ocuparse de divulgar a reforma entre a cidadanía, e debe actuar de xeito dilixente e ao tempo flexible para que a súa implantación non dea azo a interquincias e confusións doadamente evitables. Pero a decisión última, coma en todas as cuestións idiomáticas, está nas mans dos utentes. Por último, oxalá a reforma contribúa a crear un clima de entendemento acerca do esperado plan xeral de normalización lingüística que a Xunta anunciou hai un ano, e así podermos afrontar en mellores condicións o problemático futuro do noso idioma nacional.

Bibliografía Sumaria

- Alonso Montero, Xesús, *Informe - dramático - sobre la lengua gallega*, Madrid, Akal, 1973.
- Alonso Pintos, Serafín (2002), *Para unha historia do estándar galego. As propostas do período 1966-1980*. Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia.
- Asociación Sosio-Pedagóxica Galega (1980), *Orientacións para a escrita do noso idioma*. Santiago: Xistral.
- Associação Galega da Língua (1989), *Estudo crítico das Normas ortográficas e morfológicas do idioma galego (I.L.G.- R.A.G.)*. A.G.A.L.: A Coruña.
- Carballo Calero, Ricardo (1966), *Gramática elemental del gallego común*. Vigo: Galaxia.
- Carballo Calero, Ricardo (1974), “La constitución del gallego como lengua escrita”, *Verba* 1, 31-40.
- Carballo Calero, Ricardo (1981), *Problemas da Língua Galega*. Lisboa: Livraria Sá da Costa.

- Fernández Rodríguez, Mauro / Rodríguez Neira, Modesto (coords.) (1994), *Lingua inicial e competencia lingüística*, s.l., Real Academia Galega.
- Fernández Rodríguez, Mauro / Rodríguez Neira, Modesto (coords.) (1995), *Usos lingüísticos en Galicia*, s.l., Real Academia Galega.
- Fernández Rodríguez, Mauro (2000), "Entre castellano y portugués. La identidad lingüística del gallego". En Georg Bosson / Francisco Báez de Aguilar: *Identidades lingüísticas en la España autonómica*, Frankfurt am Main / Madrid: Vervuert / Iberoamericana, 81-105.
- Fernández Salgado, Benigno / Monteagudo, Henrique (1993): "The Standardization of Galician: The State of the Art", *Portuguese Studies* 9, 200-213.
- González Beramendi, Justo & Núñez Seixas, Xosé Manoel (1995), *O nacionalismo galego*, Vigo, A Nosa Terra.
- Herrero Valeiro, Mário J. (1993): "Guerre des graphies et conflit glottopolitique: lignes de discours dans la sociolinguistique galicienne", *Plurilinguismes* 6, 181-209.
- Instituto da Lingua Galega / Real Academia Galega (1982): *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega / Real Academia Galega, 1982.
- Lapa, Manuel Rodríguez (1973), "A recuperación literária do galego", *Grial* 41, 278-287.
- Monteagudo, Henrique (1990), "Sobre a polémica da normativa do galego", *Grial* 107, 194-316. Reproducido en Henrique Monteagudo (ed.) (1995), 197-229.
- Monteagudo, Henrique (1995), "Na procura da *recendente pantera*. Os escritores galegos e a construción da lingua literaria", *Colóquio/Letras* 137/138, 51-64.
- Monteagudo, Henrique (ed.) (1995), *Estudios de sociolingüística galega. Sobre a norma do galego culto*. Vigo: Galaxia.
- Monteagudo, Henrique (1999), *Historia social da lingua galega*. Vigo: Galaxia.
- Monteagudo, Henrique / Núñez Seixas, Xosé Manoel (2001): "La política de la lengua en Galicia: de la reivindicación nacionalista a la planificación gubernamental", en Roberto Bein / Joachim Born (eds.), *Políticas lingüísticas: norma e identidade*, Buenos Aires, Universidad de Buenos Aires, 2001; 33-66.
- Monteagudo, Henrique / Bouzada, Xan (coords.) (2003), *O proceso de normalización do idioma galego (1980-2000). Volume I. Política lingüística: análise e perspectivas*. Santiago: Consello da Cultura Galega.
- Monteagudo, Henrique / Santamarina, Antón (1993), "Galician and Castilian in contact: historical, social and linguistic aspects". En Rebecca Possner / John N. Green (eds.): *Trends in Romance Linguistic and Philology. Vol. 5: Bilingualism and linguistic conflict in Romance*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 117-173.
- Montero Santalla, Martiño, *Directrices para a reintegración lingüística galego-portuguesa*, Ferrol, 1979.
- Piñeiro, R. (1973), "Carta a Don Manuel Rodrigues Lapa", *Grial* 42, 389-402.

- Real Academia Gallega (1970), *Normas ortográficas do idioma galego*. A Cruña: Real Academia Gallega.
- Real Academia Gallega (1971), *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*. A Cruña: Real Academia Gallega.
- Rodríguez Sánchez, Francisco (1976), *Conflito lingüístico e ideoloxía na Galiza*, A Coruña, Laiovento, [3ª ed., 1991].
- Seminario de Estudos Galegos (1933), *Algunhas normas pra a unificación do idioma galego*. Santiago: Nós.
- Seminario de Estudos Galegos (1936), *Engádegas ás Normas para a unificación do idioma galego*. Santiago de Compostela: Seminario de Estudos Galegos.
- Universidade de Santiago de Compostela (1977): *Bases prá unificación das normas lingüísticas do galego*. Madrid: Anaya.